

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито значення та надано формалізований опис трансмісійного механізму податкової політики в контексті забезпечення конкурентоспроможності економіки України. Обґрунтовано рекомендації щодо вдосконалення податкового регулювання економіки України з метою реалізації конкурентних переваг та підвищення добробуту суспільства.

The paper focuses on tax policy under ensuring of national economic competitiveness. A formalized description of transmission mechanism of Ukrainian tax policy is outlined. Appropriate suggestions on how to improve tax regulation are presented as to the implementing of competitive advantages.

Ключові слова: податкова політика, конкурентоспроможність національної економіки, податкове стимулювання, національні заощадження, інвестиції, мобільність капіталу.

Keywords: tax policy, national economic competitiveness, tax stimulus, national savings, investment, capital mobility.

Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки набуло особливої актуальності в контексті розгортання глобалізаційних процесів, а глобальна фінансово-економічна криза, що почалася в жовтні 2008 року, посилила науковий інтерес до проблем макроекономічної стабілізації за допомогою фіскальної політики, у тому числі податкової. Йдеться про те, що фіскальна політика має суттєве значення для формування такого господарського середовища, яке сприяло б реалізації та розвитку конкурентних переваг національної економіки. Усвідомлення ефективності фіскальних заходів макроекономічної стабілізації актуалізує дослідження основних важелів впливу податкової політики держави на забезпечення національної конкурентоспроможності.

Проблеми забезпечення конкурентоспроможності національної економіки привертають увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників: Ансоффа І., Базилевича В.Д., Гейця В. М., Гражевської Н.І., Жаліла Я.А., Єщенка П.С., Портера М., Сакса Дж., Чухна А.А. та багатьох інших. Дослідження в галузі розробки й впровадження дієвої бюджетно-податкової політики, спрямованої на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, знайшли відображення у наукових працях Барановського О.І., Барро Р., Бланкарта Ш., Бланшара О., Василика О.Д., Луніної І.О., Манківа Г., Опаріна В.М., Радіонової І.Ф., Ромера Д., Соколовської А.М., Федорова В.М. та інших.

Однак, незважаючи на ґрунтовні напрацювання в цьому напрямі економічних досліджень, ряд проблем, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності

національної економіки засобами податкового регулювання, залишаються невирішеними. Відтак метою пропонованого дослідження є виявлення ролі податкової політики у формуванні конкурентоспроможності національної економіки.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників засвідчує відсутність єдиного загально визнаного підходу до визначення конкурентоспроможності національної економіки. На думку Дж. Сакса, конкурентоспроможність національної економіки є важливою передумовою та інструментом сталого економічного розвитку країни. “Конкурентоспроможність національної економіки, – зазначає вчений, – визначається наявністю в країні здорового ринку, чинників виробництва та інших характеристик, які формують потенціал для досягнення стабільного економічного зростання. Здорова економіка має бути підкріплена зростанням ділової активності, керована законом та стабільно працюючими ринками” [14].

Відомий західний дослідник М. Портер розглядає конкурентоспроможність національної економіки як ключовий засіб підвищення добробуту суспільства, звертаючи увагу на те, що головною метою держави є забезпечення громадянам достатньо високого рівня життя. Спроможність держави у цій сфері залежить від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал [5, с. 35].

У вітчизняній літературі поширеним є підхід, згідно з яким конкурентоспроможність національної економіки трактується як економічна категорія, котра характеризує стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг та досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів [2, с. 6]. Згідно з іншим підходом, конкурентоспроможність національної економіки – це підтримання усього комплексу параметрів розвитку макроекономічної системи країни на рівні, який дає підстави очікувати стабільне та адекватне становище країни у світовій економічній системі, в потоках товарів, капіталів, інформації, інших ресурсів [4, с. 27].

Щодо методик вимірювання конкурентоспроможності національної економіки, то, насамперед, слід зауважити, що нині не існує чіткого загально визнаного критерію оцінки. Прикладом вимірювання рівнів конкурентоспроможності країн світу може слугувати щорічна “Світова доповідь про конкурентоспроможність” (Global Competitiveness Report), підготовлена експертами світового економічного форуму [11]. Автори доповіді здійснюють розрахунок індексу конкурентоспроможності зростання (Growth Competitiveness Index), що характеризує потенціал для національної економіки. Одним із ключових факторів у системі формування цього індексу є макроекономічне середовище (поряд з інституціями, інфраструктурою, охороною здоров'я та початковою освітою, часткою ринку). Це пояснюється тим, що стабільність макроекономічного середовища є вкрай важливою для успішного ведення господарської діяльності, а відтак і для конкурентоспроможності країни загалом.

Ключовим чинником, який формує макроекономічне середовище, є бюджетно-податкова політика, яка оцінюється в структурі індексу конкурентоспроможності за рахунок включення таких показників, як баланс державного бюджету та державний борг, формування яких безпосередньо залежить від проведеної податкової політики.

У науковій літературі досить поширеною є думка, що зменшення податкового тягаря (зокрема зменшення податків на бізнес) здатне покращити конкурентоспроможність національної економіки. Однак, розглядаючи оподаткування у відкритій економіці, необхідно розрізнити податки, які впливають на обсяг заощаджень, і такі, що впливають на інвестиції. Якщо мобільність капіталу висока, то у першому випадку матиме місце притік іноземного капіталу: заходи, які стимулюють інвестиції (у даному випадку, скорочення податків на бізнес), тим самим зумовлюють залучення фондів з-за кордону. Саме тому така політика спричинить погіршення міжнародної конкурентоспроможності національного виробництва. Якщо ж проводиться податкова політика, яка стимулює заощадження, не впливаючи при цьому прямо на інвестиції, то конкурентоспроможність країни поліпшиться за рахунок позитивного торговельного балансу.

Важливо зауважити, що за умов відкритої економіки, а відтак абсолютної мобільності капіталів, тісний взаємозв'язок між національними заощадженнями та інвестиціями може бути відсутній. Згідно з парадоксом Фельдштейна-Хоріоки, прямого взаємозв'язку між внутрішніми заощадженнями та інвестиціями в країні не повинно бути, оскільки додатковим джерелом інвестицій в даному разі виступає міжнародний ринок капіталу [10]. Проте нещодавні дослідження показали, що тіснота зв'язку з кожним роком зменшується, особливо всередині Європейського Союзу, тобто країни, які мають високу норму заощадження, мають одночасно і високу норму внутрішніх інвестицій [7].

Якщо протягом коротко- та середньострокового періодів у малій відкритій економіці всі заощадження перетворюються на інвестиції (котрі можуть спрямовуватися і в розвиток національної економіки, і за кордон), то повинна справджуватися рівність $S-I=Ex-Im$. Іншими словами, торговий баланс повинен дорівнювати величині, на яку національні заощадження перевищують інвестиції. Відповідно, торговий баланс повинен компенсуватися платіжним балансом. Звідси очевидно, що політика, яка сприяє збільшенню національних інвестицій без збільшення заощаджень, неминуче спричинить зростання імпорту або скорочення експорту, що є свідченням зниження конкурентоспроможності національної економіки. І навпаки, якщо податкова політика сприятиме національним заощадженням, торговий баланс покращиться, що свідчитиме про зростання попиту на вітчизняні товари та послуги за кордоном і розширення валового випуску [16, с. 352].

У контексті проблеми, що досліджується, важливо зауважити, що сучасна глобальна фінансово-економічна криза змусила звернути особливу увагу науковців на автоматичні фіскальні засоби макроекономічної стабілізації, засновані на системі вбудованих стабілізаторів як економічного механізму, який автоматично реагує на

зміну економічного стану без необхідності прийняття певних рішень з боку уряду, здійснення ним певних проектів. Як відомо, у сфері податкової політики до основних вбудованих стабілізаторів належить автоматична зміна податкових надходжень при прогресивній системі оподаткування [1, с. 695].

Необхідність більш широкого застосування фіскальних автоматичних стабілізаторів та їхнього вдосконалення зумовлені тим, що вони позбавлені недоліків дискреційної політики, адже автоматичні стабілізатори діють вчасно і послідовно, оскільки реакція податків і видатків має антициклічний характер по відношенню до змін економічних умов. Для того, щоб автоматичні стабілізатори почали діяти, не потрібні ніякі політичні рішення, тому лаг застосування мінімальний. З позицій фіскальної стабільності такі заходи також є переважними, оскільки втрати бюджету в період спаду компенсуються додатковими надходженнями в період підйому [13, с. 8].

Однак для застосування автоматичних стабілізаторів існують деякі застереження:

- якщо країна має недостатній “фіскальний простір” [8, с. 14], обмежене фінансування та невисоку боргову платоспроможність, слід утриматися від розширення дії автоматичних стабілізаторів. Такі умови повинні стимулювати проведення виваженої фіскальної політики протягом економічного підйому. Фінансові обмеження є більш поширеними в країнах, що розвиваються;

- посилювати автоматичні стабілізатори не слід за наявності шоків пропозиції, оскільки це спричинить інфляцію;

- запровадження автоматичних стабілізаторів часто вимагає зростання втручання уряду в економіку, що може призводити до зменшення ефективності запроваджуваних заходів, посилення неефективності. За цих обставин важливого значення набуває співставлення вигод від дієвості стабілізаторів з втратами від посилення втручання уряду в економічні процеси.

Тому однією із найважливіших проблем економічної політики є проблема посилення дії автоматичних стабілізаторів (у першу чергу податкових) без зростання державного втручання. Це можливо за рахунок застосування таких стабілізаторів, як постійні зміни в податках і видатках, що покращують традиційні автоматичні стабілізатори, а також тимчасові зміни в податках, що діють після досягнення деякими макроекономічними змінними порогових значень [6, с. 5].

Емпіричні дослідження підтверджують, що чим більш чутливі податкові надходження до змін економічних умов, тим більший їхній стабілізаційний ефект. Серед податків найбільшу еластичність до валового випуску мають податки на доходи (фізичних осіб та корпорацій), особливо якщо вони стягуються за прогресивною шкалою. Податки на товари і послуги (ПДВ) менш еластичні. Тому автоматичні стабілізатори можуть бути покращені за рахунок підвищення частки податкових надходжень від податків з доходів. Однак таке рішення слід приймати виважено, з урахуванням зазначених застережень, особливо в країнах, що розвиваються.

У зв'язку з цим зауважимо, що зростання прогресивності оподаткування доходів фізичних осіб може бути збільшене двома шляхами: за рахунок зростання граничної ставки оподаткування і за рахунок скорочення податкових кредитів залежно від рівня доходу. Збільшення прогресивності оподаткування вирішує одразу дві проблеми: зменшує майнову нерівність і забезпечує стабілізацію макроекономічного середовища. Однак зростання граничної ставки оподаткування породжує диспропорції в пропозиції на ринку праці та в структурі заощаджень. Іншим податком, що сильно реагує на мінливість економічних циклів, є податок з доходу корпорацій. Однак стосовно цього податку має місце лаг передачі циклічних змін до зборів за цим податком. Тому дія цього стабілізатора є дещо повільнішою, ніж попереднього.

Щодо автоматизації дискреційних фіскальних поштовхів, слід зазначити, що тимчасові зміни у фіскальній політиці мають деякі переваги над постійними:

- їх застосування зменшує невизначеність наслідків фіскальної політики, що є особливо важливим у період спаду;

- традиційні стабілізатори спричиняють надто часту зміну розмірів податків, то зменшуючи їх, то збільшуючи; тимчасові стабілізатори діють тільки тоді, коли це дійсно потрібно, а саме коли певна макроекономічна величина досягне порогового значення (коли спрацює пусковий механізм) [6, с. 15].

На думку сучасних дослідників, обирати такий пусковий механізм слід ретельно, з урахуванням того, що набір заходів податкової політики має містити фіскальні інструменти, які здатні забезпечити найбільший мультиплікативний ефект. Прикладами таких стабілізаторів можуть бути:

- збільшення трансфертів або зменшення податків, котре вступить в дію, коли відбудеться скорочення реального ВВП нижче норми (на основі поквартального моніторингу обсягу ВВП);

- стимулюючі заходи податкової політики, які вступають в дію тільки тоді, коли відбувається зростання безробіття протягом певного періоду (у цьому випадку слід керуватися щомісячними показниками), і припиняють свою дію тоді, коли зайнятість починає зростати або коли досягає докризового рівня;

- тимчасові податкові стимули повинні бути цільовими та спрямованими на домогосподарства з низьким рівнем доходів. Наприклад, оподаткування доходів домогосподарств зменшиться, якщо безробіття досягне певного порогового значення [15, с. 255 – 260].

Враховуючи вищезазначене, слід звернути увагу на те, що глобальна фінансово-економічна криза виявила слабкі сторони конкурентоспроможності економіки України. Згідно з індексом світової конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), рейтинг України знизився з 72 місця (зі 134 досліджуваних країн) у 2009 році на 89 місце (зі 139 країн) у 2011. При цьому за індексом макроекономічного середовища, за яким Україна посіла у 2011 році 132 місце, відбулося падіння на 15 пунктів. У структурі індексу найгіршими були параметри балансу державного бюджету та інфляції (134

місце), рівня національних заощаджень (96 місце) та кредитного рейтингу держави (99 місце). Показник державного боргу виявився порівняно стабільним (52 місце) [11, с. 334 – 335].

Динаміка структури доходів державного і зведеного бюджетів України протягом останніх років характеризувалася тим, що скоротилася частка податкових (з 80,1% у 2010 році до 77,7% у 2011 році) і зросла частка неподаткових надходжень до бюджету (з 19% у 2010 до 21,7% у 2011 році). Скорочення частки податкових надходжень відбулося, головним чином, за рахунок скорочення частки податку на прибуток підприємств у структурі доходів зведеного бюджету на 4 відсоткових пункти порівняно з попереднім роком. Така ситуація пояснюється впливом кризових явищ і скороченням економічної активності, особливо малого і середнього бізнесу. Зростання частки неподаткових надходжень свідчить не про ефективність функціонування державного сектору, а про витіснення приватногосподарської діяльності, і як наслідок, скорочення бази оподаткування [12].

Трансмісійний механізм податкової політики, що сформувався в економіці України, може бути зображений за допомогою логічного ланцюжка (рис. 1):

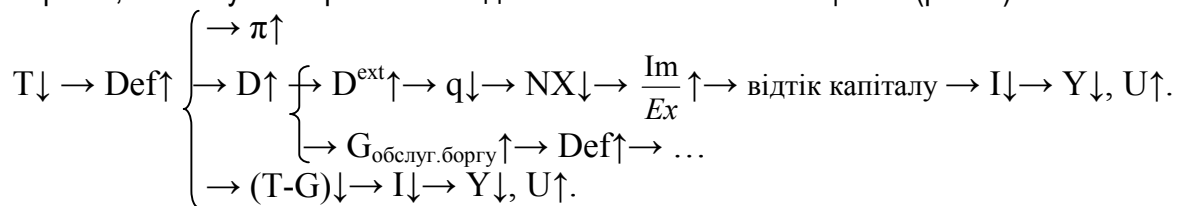

Рис. 1. Схема трансмісійного механізму податкової політики

Схема ілюструє наслідки такої податкової політики, а саме:

- посилення макроекономічної нестабільності: зростання безробіття, інфляції (економетричні дослідження показали, що у країнах з перехідною економікою та тих, що розвиваються, має місце суттєвий позитивний зв'язок між дефіцитом та інфляцією [9, с. 538]);
- загроза повернення до боргової кризи, адже виплати на обслуговування державного боргу можуть стати головною причиною дефіциту держбюджету, утворюючи замкнене коло: дефіцит державного бюджету – зростання державного боргу – збільшення витрат на обслуговування боргу – дефіцит державного бюджету;
- скорочення обсягу ВВП;
- відтік капіталу за кордон, що також призводить до скорочення випуску і зайнятості.

Як уже зазначалося, така податкова політика українського уряду негативно позначилася на конкурентоспроможності економіки України.

Таким чином, можна сформулювати рекомендації у сфері податкової політики. За цих обставин першочергового значення набувають такі заходи в сфері податкової політики:

- посилення дії автоматичних фіскальних стабілізаторів та їхнє вдосконалення шляхом запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб;
 - здійснення диференціації походження доходів (отримані від праці чи від власності) та законодавчо її закріпити;
 - цілеспрямоване зниження рівня оподаткування доходів від праці, враховуючи не лише податок на дохід, а й соціальні нарахування;
 - запровадження податку на нерухомість і законодавче визначення рівня ринкової вартості нерухомості, з якого впроваджується оподаткування;
 - запровадження податку на відсоткові доходи фізичних осіб за банківськими вкладами із встановленням мінімального доходу із вкладів, що не обкладається зазначеним податком;
 - забезпечення своєчасної і повної сплати податків;
 - розподілення фіскального тиску між різними суб'єктами господарювання таким чином, щоб створити оптимальні умови для розвитку бізнесу як локомотива економічного зростання, мінімізація його впливу на рівень доходів найменш заможних верств населення;
 - посилення оподаткування споживання товарів розкоші та господарської діяльності, пов'язаної з експлуатацією природних ресурсів [3, сс. 88 – 89];
 - синхронізація внесення змін у податкове законодавство зі змінами в системі соціальних внесків і нарахувань та заходів пенсійної реформи;
 - запровадження диференційованих ставок податку на додану вартість зі значним зменшенням ставок на окремі продукти харчування (особливо дитячого), медикаменти широкого вжитку, навчальні матеріали тощо;
 - збільшення надходження від акцизного збору за рахунок оподаткування товарів розкоші, що можна досягти за допомогою розширення групи підакцизних товарів;
 - запровадження системи фіскальних стимулів для реінвестування капіталу у вітчизняну економіку. Наприклад, зменшивши ставку податку лише на ту частину прибутку підприємств, яка інвестується в оновлення основного капіталу.
- Реалізація зазначених заходів сприятиме стабілізації макроекономічного середовища, що стимулюватиме господарську діяльність, а відтак і допоможе поліпшити національну конкурентоспроможність економіки України.

Література

1. Базилевич В.Д. Макроекономіка: Підручник / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Л.О. Баластрик. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
2. Базиліук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Базиліук Я.Б. – К.: НІСД, 2002. – 186 с.
3. Жаліло Я. А. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська та ін.. – К. : НІСД, 2010. – 96 с.

4. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базиліюк, Я.В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла.- К.: НІСД, 2005. - 388 с.
5. Портер М. Международная конкуренция:/ Портер М.[Пер. с англ.] Под ред. В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
6. Baunsgaard Th. Automatic Fiscal Stabilizers. IMF Staff Position Note [Electronic resource] / Th. Baunsgaard, S. Symansky. – September 28, 2009. – 26 p. - Accessible at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0923.pdf>
7. Blanchard O. Current Account Deficit in the Euro Area: The End of the Feldstein-Horioka Puzzle? / O. Blanchard, F. Giavazzi // Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 2002, No. 2 (2002), pp. 147-186.
8. Blanchard O. Rethinking Macroeconomic Policy. IMF Staff Position Note [Electronic resource] / O. Blanchard, G. Dell Ariccia, P. Mauro. – February 12, 2010. – 19 p. - Accessible at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2010/spn1003.pdf>
9. Catao, Luis A.V. Fiscal deficits and inflation/ Luis A.V. Catao, Marco E Terrones // Journal of Monetary Economics, Elsevier. – Vol. 52(3), April, 2005. – pp. 529 – 554,.
10. Feldstein, Martin; Horioka, Charles. Domestic Saving and International Capital Flows // Economic Journal, Vol. 90, No. 358, 1980. – pp. 314–329.
11. GlobalCompetitivenessReport. - Accessible at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
12. http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Month%20bank-budget/2010/2011_01_bank&budget_new_ukr%282%29.pdf
13. Ilzetki E. Procyclical Fiscal Policy in Developing Countries: Truth or Fiction? / Ethan Ilzetki, A. Vegh Carlos // NBER Working Paper 14191 (Cambridge, Massachusetts: National Bureau for Economic Research), July, 2008.
14. Sachs J. Press Releases. – Accessible at: WEF, 1999. - <http://www.weforum.org>.
15. Seidman L. S. A New Design for Automatic Fiscal Policy / Laurence S. Seidman, A. Lewis Kenneth // International Finance, Vol. 5, No. 2, 2002, pp. 251 – 284.
16. Summers L.S. Tax Policy and International Competitiveness. – Accessible at: <http://www.nber.org/chapters/c7931.pdf> - Pp. 349 - 386.